

KERBELÂ

Kaçarlar döneminde ravza meclislerinin çoğalmasıyla birlikte mersiye yazımı da artmış, bunda Nâsiruddin Şah'ın emir ve teşviklerinin büyük rolü olmuştur. Safevîler devrinde pek uygun görülmemeyen Kerbelâ olayının sahnelenmesi bu dönemde yaygınlaştırılmıştır. Devlet adamları bu işin öncülüğünü yapmış, her yıl Gülistan Köşkü'nün güneyindeki Tekye-i Devlet'te olay sahnelenmiştir. Bu dönem şairlerinin çoğu Kerbelâ olayına dair mesnevi, terciibend, müstezad, kıta ve rubâiler yazmıştır. Visâl-i Şîrâzî'nin mersiyesi, Surûş-i İsfahânî'nin *Ravzatü'l-esrâr*'ı, Yağmâ-i Cendeği'nin *Zübdetü'l-esrâr* adlı mesnevisi bu dönemde kaleme alınan önemli mesnevilerdir. Bunlardan başka Muhammed Nakî b. Ahmed Burûcirdî'nin *Âyî-nü'l-bükâ'sı*, Muhammed Hüseyin b. Muhammed Ali Kirmânî'nin Feth Ali Şah'a sunduğu *Ravzatü'l-Hüseyniyye'si*, Mevlevî Muhammed Sıbgatullah b. Muhammed Gavs'ın *Destân-ı Gam*'ı ve Gulâm Ali Müsevî Cihangirnegârî'nin *Hamle-i Hüseyinî'si* de zikredilmelidir (ayrıca bk. HÜSEYİN [Literatür]).

BİBLİYOGRAFYA :

Browne, *LHP*, III, 171-181, 182, 186; Storey, *Persian Literature*, I/1, s. 207-235; Safâ, *Edebiyyât*, III/1, s. 336-337; Cemşid Melikpür, *Edebiyyât-ı Nümâyişi der İrân*, Tahran 1363 hş., I, 213-216; Nasrullah İmâmî, *Mersiyeserây der Edebiyyât-ı Fârsî*, Ahvaz 1369 hş., s. 57-63; Hüseyin-i Rezmî, *Envâ'ı Edebi ve Âşâr-ı An der Zebân-ı Fârsî*, Meşhed 1372 hş., s. 105-106; P. Chelkowski, "Popular Entertainment Media and Social Change in Twentieth Century Iran", *CHLr.*, VII, 765-814; Bânû Nusret Tecrübekâr, *İrân Edebiyatında Şiir: Kaçarlar Devri* (trc. Mehmet Kanar), İstanbul 1995, tür.yer.; L. Clarke, "Elegy (Marthiya) on Husayn: Arabic and Persian", *al-Serat*, XII, London 1986, s. 13-28; A. Schimmel, "Karbala and the Imam Husayn in Persian and Indo-Muslim Literature", *a. e.*, XII (1986), s. 39-42; G. Kanazi, "Kerbelâ' fî'l-eğebi's-Şî'a", *el-Kermil*, sy. 13, Hayfa 1992, s. 179-194.

RIZA KURTULUŞ

c) Türk Edebiyatında Kerbelâ. Hz. Hüseyin'in şehid edilmesini anlatan manzum ve mensur eserlerle bu konuda yazılmış mersiye başta olmak üzere Kerbelâ adı Türk edebiyatında önemli bir motif olarak yer alır. Türk muhayyilesinde Kerbelâ, Hz. Hüseyin'le ailesinin ve yakınlarının topluca şehid edildiği bir yerin adı olmanın dışında bu elîm vak'ayı ifadelen-diren pek çok şair ve edip tarafından âdetâ bir remiz ve mazmuna dönüştürülerek "vak'a-i dil-sûz-i Kerbelâ, haber-i Kerbelâ" gibi adlarla da anılan acıklı bir konunun adıdır.

Hz. Hüseyin'in başsız bedeninin gömüldüğü bir meşhed iken sonraları üzerine bir türbe yapılan, ardından suya kavuşturulup çöl ortasında güzel bir vahaya dönüştürülen Kerbelâ, Osmanlı tarihi boyunca Türk hacılarının uğrak yeri olarak Âl-i abâ sevgisini tazelemiş, özellikle Türk tasavvuf kültürünü derinden etkilemiştir. Mezhep farkı gözetilmeden bütün müslümanlarca rağbet edilerek bir nevi kutsallık kazanan Kerbelâ hakkında gitgide özel bir ziyaret kültürü oluşmuş, bilhassa Şîi müelliflerce "Fazlû ziyârâti'l-Hüseyin" gibi kitaplar, "Hz. Hüseyin Ziyaret-nâmesi" gibi tercüman ve gülbankler yazılması geleneği teşekkül etmiş, "Kâmilül'z-ziyârât" gibi eserlere konu olan ziyaret âdâbı gelişmiştir. Halk kültürü ve folklor açısından da zenginleşen Kerbelâ edebiyatta adı sıkça anılan bir yer haline gelmiştir. Ayrıca Arap, Fars ve Türk kültürünün hâkim olduğu İslâm dünyasında Sünnî çevreler yanında bilhassa Şîilik, Ca'ferîlik, Zeydîlik gibi mezhebî; kızılbaşlık, Alevîlik ve Bektaşîlik gibi zümrevî anlayışlara sahip şair ve yazarlar için bir ilham kaynağı telakki edilmiştir (bu hususta bk. Hüseyin Mücîb el-Misrî, *Kerbelâ beyne şu'ârâ'i's-şu'ûbi'l-İslâmiyye*, Kahire 1421/2000).

Kerbelâ hadisesinin meydana geldiği asırdan itibaren Hz. Hüseyin'in hayatı efsanevi ve menkıbevi bir hüviyet kazanmıştır. Özellikle Şîi müelliflerin mezhebî gayretleriyle abartılarak anlatılan şehâdetinin hikâyesi yüzyıllarca yazılarak okunmuş, anlatılmış ve dinlenmiş, ismi etrafında yeni birtakım inançlar gelişip yayılmıştır. Bu gelişme, giderek olayda bazı sırların ve hikmetlerin bulunduğu yönünde tecessüslere ve bunların bâtinî yorumlarına da kapı aralamıştır. Bu sebeple bazan hadis bile uydurmuş, hatta Ahzâb sûresinin 33, Şûrâ sûresinin 23. âyetleri zorlama yorumlarla Ehl-i beyt hakkında tefsir edilmeye çalışılmıştır. Böylece Kerbelâ adı âdetâ bir kült halini almış, Hz. Hüseyin'in şehâdeti için matem tutmak ve bu konuda eser vermek sevap kazanmaya bir vesile kabul edilmiştir.

Muharrem ayının ilk gününden başlayarak en muhteşemî onunda (yevm-i katl, yevm-i âşûrâ) olmak üzere Şîi ve Ca'ferî çevrelerinde "tâziye, şebih" adlarıyla anılan çeşitli törenler tertip edilmesi (geniş bilgi için bk. And, *Ritüelden Drama*, s. 34-36), bilhassa Safevîler'den itibaren devlet protokolüne girecek kadar önem

kazanmıştır. Bu olaylardan çok sonra İslâmîyet'i kabul eden Türk kavimleriyle Endonezya ve Jamaika'ya kadar müslüman toplulukları da içine alacak kadar geniş bir alana yayılan şiirler, özel mersiye ve makteler kaleme alınmıştır. Bu sebeple Kerbelâ Türk edebiyatının da en çok ilgilendiği konular arasında yer almış, müstakil mersiye dışında mecaz ve teşbihlerin konuları arasına girmiştir.

Genel olarak dinî-tasavvufî Türk edebiyatında, özellikle de Alevîlik-Bektaşîlik gibi zümre edebiyatlarıyla divan, halk ve âşık edebiyatında Kerbelâ hadisesiyle ilgili olarak müstakil eserler, mersiye ve manzumeler telif edilmiş, ayrıca başta divan şairleri olmak üzere konuya eğilen sanatkarların, halk âşıklarının his ve hayal dünyalarının ortaya konmasında Kerbelâ adı önemli bir mazmuna dönüşmüştür. Türk edebiyatında Kerbelâ olayını ele alan lirik eserlerin pek çoğu manzum olmakla birlikte manzum-mensur karışık ve sadece mensur eserler de kaleme alınmıştır. Bunlardan mesnevi, kaside, gazel, terciibend, terkîbibend, rubâî, tuyuğ, ilâhi, koşma gibi aruzla yazılanlarda "fâilâtün fâilâtün fâilün" gibi halk zihninde yerleşmiş vezinlerin kullanıldığı görülmektedir.

Gerek divan şiiri gerek tekke ve saz şiiri geleneğinde Hz. Hüseyin'e revâ görülen muamelenin lirik ve trajik bir üslûpla anlatıldığı bütün eserlerin ortak özelliklerinden biri Kerbelâ'nın kutsal bir bölge olarak anılması, diğeri de Ehl-i beyt ile Kerbelâ arasında bir bütünlük oluşturulmaya çalışılmasıdır. Şairlerin bu olayla ilgili duygu ve düşünceleri halk nazarında Kerbelâ'nın faziletli bir mekân olması fikrini beslemiş, hakkında efsanevi ve menkıbevi rivayetlerin teşekkül etmesini sağlamıştır. Kerbelâ için şiir yazan, buradaki tarihî hadiseleri mersiye yahut ağıta dönüştüren hemen her şair manzumesinin sonunda Kerbelâ için de bir duada bulunmayı ihmal etmez. Zaman zaman "deşt, sahra, çöl" gibi olumsuz adlandırmalar ön plana çıkarılıp bir mahrumiyet bölgesi olarak ifade edilen Kerbelâ aynı zamanda Hz. Hüseyin ile Ehl-i beyt'in kanını taşıdığı için gözlere sürme diye çekilecek bir toprak olarak da anılır.

Türk edebiyatında Kerbelâ üzerine yazılıp daha ziyade muharrem ayının ilk gününde yapılan toplantılarda okunarak yaygınlaşan eserler arasında, Kastamonulu Şâzî'nin sade bir Türkçe ile 763 Zilhiccesinde (Ekim 1362) telif ettiği *Dâstân-ı Maktel-i Hüseyin* adlı 3034 beyit-

lik eseri önemli bir yer tutar. İsmail Hikmet Ertaylan, Şâzî'den bir yıl önce Yüsuî mahlasını kullanan bir şairin Candaroğlu Hükümdarı Bayezid'e sunduğu 3000 beyitlik bir makteli olduğuna işaret etmektedir ("Yüsuî-i Meddah", *TDED*, 1/4, s. 117-121). Yahyâ b. Bahşî'nin 905 Şâbanında (Mart 1500) tamamladığı *Makte'l-i Hüseyin* ise 976 beyit olup 938'de (1532) istinsah edilen bir nüshası Ankara'da bulunmaktadır (DTCF Ktp., Muzaffer Ozak, nr. 1, 248). Lâmiî'nin *Kitâb-ı Âl-i Resûl* adlı eseri de 989 beyitlik bir makteldir. Hacı Nûreddin Efendi'nin 940'ta (1533-34) sade bir Türkçe ile telif ettiği, zayıf bir nazım tekniğine sahip olmakla birlikte kahramanlıkla ilgili beyitleri çok beğenildiği için yedi defa basılan *Vak'a-i Kerbelâ'sı* da (İstanbul 1285-1341) sevilen bir eserdir. Gelibolulu Câmî-i Rûmî'nin sanatkârane bir üslûpla kaleme aldığı *Saâdetnâme* ile (yazmaları için bk. *TCYK*, s. 455-458) Âşık Çelebi'nin *Makte'l-i* (Beyazıt Devlet Ktp., nr. 5329) Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin *Ravzatü's-Şühedâ'* adlı eserinin tercümesinden ibarettir. Bu makteller arasında her bakımdan en mükemmeli, Fuzûlî'nin *Hadikatü's-suedâ'sıdır*. Şeyma Güngör'ün doktora çalışması olarak neşre hazırladığı eser (Ankara 1987) Türk dünyasında muharrem ayında Sünnî ve Şîî çevrelerce sevilerek okunmuş, dünya kütüphanelerinde bulunan 225'ten fazla yazma nüshasının yanı sıra defalarca basılmış ve manzum kısımları bestelenmiştir (ayrıca bk. **MAKTEL-i HÜSEYİN**).

Adında Kerbelâ kelimesinin yer aldığı, halk için sade bir dille hikâye ve roman üslûbunda kaleme alınmış eserler de vardır. Edhem Efendi'nin *Vak'a-i Kerbelâ'sı* (İstanbul 1291), Sâfi'nin *Kerbelânâme'si* (Türk Dil Kurumu Ktp., nr. 84), Halis Efendi'nin *Vak'a-i Kerbelâ'sı* (İÜ Ktp., TY, nr. 2445), İbnürreşad Ali Ferruh'un *Kerbelâ'sı* (Paris 1305), Hilmizâde İbrâhim Rifat'ın *Hiz. Hüseyin Radıyallahü anh Vak'a-i Dilsûz-ı Kerbelâ'sı* (İstanbul 1326), Mehmed Nâzım'ın *Kerbelâ'sı* (İstanbul 1327), Mir Câferzâde Mir Mehmed Kerim'in *Kerbelâ Yankısı* (Bakü 1329), Kemâleddin Şükrü'nün *Kerbelâ: İslâm Tarihinde Nifak Hasan-Hüseyin Muaviye-Yezid'i* (İstanbul 1928), Ziya Şakir'in *Kerbelâ Vak'ası* (İstanbul 1942) ve *Kerbelânın İntikamı* (İstanbul 1944), Remzi Korok'un *Kerbelâ Şehidleri* (İstanbul 1967), Kemal Pilavoğlu'nun *Âh Kerbelâ!* (Ankara 1967), Necmi Onur'un *Kanlı Kerbelâ* (İstanbul 1968), Murat Sertoğlu'nun

Kerbelâ (İstanbul 1970), S. Münir Yurdapın'ın *Kerbelâ Fâciası* (İstanbul 1970) adlı eserleri bunlardan bazılarıdır. Ayrıca kütüphanelerde "Vak'a-i Kerbelâ" vb. başlıklar taşıyan, müellifi belli olmayan manzum-mensur pek çok eser mevcuttur.

Kerbelâ olayı etrafında gelişen bu zengin malzeme folklor ve müziğe de intikal etmiş. Türk din müzikisinde hadisenin cereyan ettiği ayda özellikle tekkelerde yapılan dinî merasimlerde muharrem ilâhileri ve mersiyeleri okunmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Fuzûlî, *Hadikatü's-suedâ* (nşr. Şeyma Güngör), Ankara 1987, s. XX-XXII; Ağah Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, İstanbul 1984, s. 132-133; Cemâl Kurnaz, *Hayâli Bey Divânı'nın Tahlîli*, İstanbul 1996, s. 151, 367; Âmil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevi*, İstanbul 1999, s. 56-58; Hüseyin Mücib el-Misrî, *Kerbelâ' beyne şu'arâ'i's-şu'ûbi'l-İslâmiyye*, Kahire 1421/2000; Elnore Azizova, *Kerbelâ Vak'ası* (yüksek lisans tezi, 2001), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 41-94; Metin And, *Ritüelden Drama: Kerbelâ-Muharrem-Ta'ziye*, İstanbul 2002, s. 28-53; a.mlf., "Sanat ve Kerbelâ: Muharrem ya da Taziye Gösterileri Pekçok Münyatüre Konu Olmuştur", *Milliyet Sanat Dergisi*, sy. 289, İstanbul 1978, s. 10-12; a.mlf., "Eski Edebiyatımızda Yarı Dramatik Bir Tür: Maktel ve Mînyatürlü Maktel Yazmaları", *Türkiyemiz*, sy. 61, İstanbul 1990, s. 4-15; I. Mélikoff, "Le drame de Kerbelâ dans le litterature épique turque", *REI*, XXXIV (1966), s. 133-148; Bedri Noyan, "Bektaşî ve Alevîlerde Muharrem Âyini, Aşûre ve Mâtem Erkânı", *HK*, I (1984), s. 89; Günay Kut, "Âşık Çelebi", *DİA*, III, 549; İlyas Üzüm, "Hüseyin", a.e., XVIII, 521-524.

MUSTAFA UZUN

KERBİYYE

(الكربية)

Ebü Kerb ed-Darîr
(ö. I./VII. yüzyılın sonları)
tarafından kurulan
ve Muhammed b. Hanefiyye'nin
imâmetini kabul edip onun ölmediğini
ileri süren Keysânîyye fırkası
(bk. **KEYSÂNİYYE**).

KERÇ

Kırım'da tarihî bir şehir.

Kırım yarımadasının en doğu ucunda olup Kırım Özerk Cumhuriyeti'nde kendi adını taşıyan idarî birimin (rayon) merkezidir. 1983 yılı rakamlarına göre şehir nüfusu 182.500'dür. Nüfusuna büyük çoğunluğunu Ruslar oluşturmaktadır. Şehre kayıtlı Kırım Tatarı sayısı sadece 200 civarındadır. 1980'li yılların sonlarından itibaren

Kırım'a dönerek bölgeye yerleşen Kırım Tatarları'nın sayısı giderek artmakla birlikte bu yerleşimlerin şehir içinden ziyade varoşlarda kurulan yeni yerleşim yerlerine ve çevredeki köylere olduğu dikkat çekmektedir.

Kendi adını verdiği, Karadeniz ile Azak denizini birbirine bağlayan stratejik Kerç Boğazı'nın (Antikçağ'daki adıyla Kimmer Bosforu'nun) üzerinde kurulmuş olması şehre tarih boyunca özel bir yer vermiştir. Kerç'in tarihi, aynı arazi üzerinde milâttan önce VI. yüzyılda kurulan eski Yunan (Miletli) şehri Pantikapeon'a kadar gider. Antik Bosfor Devleti'nin başşehri olan Pantikapeon bölgedeki en önemli merkezlerden biriydi. Pantikapeon milâttan sonra 370'te Hunlar ve 576'da Gök Türkler tarafından istilâ edildi. 679'dan itibaren de Hazar Devleti'ne tâbi oldu. Şehrin XI. yüzyıldan başlayarak Kerç (Kerçyu) diye adlandırılmaya başlandığı görülür. Daha sonra Peçenekler'in ve Kıpçaklar'ın eline geçen şehir, XIII. yüzyılın ortalarında bütün bölge gibi Cengiz İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girdi. 1318'de Altın Orda Devleti'ne vergi vermek şartıyla Cenevizliler Kerç'e hâkim oldular. 1475'te Kırım'ın güneyindeki Ceneviz hâkimiyetine son veren Osmanlılar Kerç'i de fethettiler. Cenevizliler'den alınan diğer Kırım kaleleri gibi Kerç de yarımada üzerinde bulunmasına rağmen Kırım Hanlığı'na değil Osmanlı Kefe sancağının (daha sonra eyalet) bir parçası olarak doğrudan merkezî idareye bağlandı. Osmanlı hâkimiyetinde Kerç'te 1520'de biri müslümanlara (Şehzade Camii mahallesi), diğeri hristiyanlara ait iki mahalle bulunuyordu. 1542'ye doğru şehir fizik ve nüfus bakımından gelişme gösterdi, üç müslüman (Şehzade Camii, Hoca Sinan Camii ve Çerkez mahalleleri), iki de hristiyan mahallesi oluştu. 1520'de kırk sekiz hâne müslüman, yetmiş üç hâne hristiyan olmak üzere 121 hâne olan nüfus (yaklaşık 600 kişi), 1542'de 190 hâne müslüman, kırk yedi hâne hristiyan olmak üzere 237 hâneye (yaklaşık 1200 kişi) yükselmiştir. Ayrıca bu dönemde yaptırılmış cami, medrese, hamam ve çeşmelerin mevcut olduğu bilinmektedir. Bunlar arasında muhtemelen Şehzade Mehmed tarafından yapıldığı için Şehzade Camii olarak da anılan Beyazıt Camii ve Mustafa Çelebi Camii sayılabilir. Şehir XV ve XVI. yüzyıllarda birçok defa Zaporoğ Kazakları'nın baskınlarına mâruz kaldı. 1076 yılı ortalarında (1666 başları) bu